

Kam z postmoderny? Na jih, anebo na sever?

Roman Kanda (ed.): *Podzim postmodernismu: teoretické výzvy současnosti*
Praha: Filosofia 2016

Kolektivní monografie uspořádaná Romanem Kandou je především diskuzním příspěvkem reagujícím na dlouhodobé úsilí Michaela Hausera rozvíjet a zřejmě i etablovat v českých poměrech radikální postmarxistické teorie. Základem k jejímu uspořádání byl Hauserův knižní soubor textů (*Cesty z postmodernismu. Filosofická reflexe doby přechodu*. Praha: Filosofia 2012), na něž v roce 2013 navázala konference „Cesty z postmodernismu? Postmodernismus, kapitalismus, utopie“. Příspěvky, které na této konferenci zazněly, tvoří páteř předkládané knihy a zároveň slouží i rozsáhlé závěrečné studii hybatele celé diskuze: Michaela Hausera. Ten do *Podzimu postmodernismu* přispěl rozsáhlou studií, jejímž prostřednictvím jednak odpověděl na otázky, komentáře a výtky svých kritiků, jednak se v ní pokusil úvahy o postmoderní kultuře posunout do další fáze. A je to právě tento Hauserův příspěvek, díky němuž můžeme *Podzim postmodernismu* chápat ani ne tak coby sborník konferenčních příspěvků, jako spíše svébytný hlas v diskuzi o povaze současné společnosti a jejího uměleckého provozu. Některá témata v knize pojednávána ohlašují diskurz až dosud spjatý s takovým intelektuálním prostředím, jež není zatíženo zkušeností tzv. reálného socialismu; jiná do těchto polemik

vnáší specificky český příspěvek, např. přínos Máchova *Máje* pro kritickou teorii. Vcelku je však možné hned úvodem konstatovat, že *Podzim postmodernismu* národní kontext dalece překračuje.

Ke vzniku knihy přispěli filozofové Václav Bělohradský, Martin Škabraha, z literárních vědců pak nutno jmenovat především Jiřího Pechara. Vedle nich pak v knize našli své místo například Petr Kužel, jehož monografická interpretace některých problémů řešených Louisem Althusserem značně posunula meze českého postmarxismu, Jaroslav Fiala, známý především jako komentátor politického dění a redaktor časopisu *A2*, anebo sociolog a teoretik globalizace Oleg Suša. Uměnovědné konsekvence Hauserova teoretického myšlení pak v knize rozvíjejí dva estetické: teoretik vizuálního umění Jakub Stejskal a interpret díla Maurice Blanchota Petr Pola. Literární historik Roman Kanda předkládá studii o modernistické literatuře a Martin Z. Pokorný se věnuje pojetí nicoty v díle Karla H. Máchy.

Už jen z výčtu autorů a jejich různoborových specializací je zřejmé, že *Podzim postmodernismu* nelze zařadit mezi publikace s úzce vymezeným horizontem řešené problematiky. Že tu nejde ani tak o vůli

editora a vnější zadání či snad prvoplánovou snahu o mezioborový kontakt politologů s teoretiky umění, bude nejspíš zřejmé každému, kdo se seznámil s výše uvedenými publikacemi Michaela Hausera. Širší tematický rámec, v němž Hauser pracuje, se musel nutně projevit i ve výběru jednotlivých příspěvatelů. Výsledky jejich vzájemné konfrontace nepřekvapí, stojí-li na jedné straně bytostný syntetik a na straně druhé pak více či méně specializovaní badatelé či komentátoři. Jistě, u některých z nich lze předpokládat předběžné srozumění na úrovni ideové nebo dokonce politické, jinde však bylo nutné překlenout terminologickou propast mezi dvěma značně odlišnými teoretickými přístupy k pojednávání látky, například v příspěvku Martina Z. Pokorného. Takto velkorysou společnou diskusi nelze než ocenit, sama o sobě je totiž důkazem výrazného posunu hranic, v nichž je u nás dnes možné promýšlet souvislosti mezi uměním či politikou. Zatímco ještě před nedávnými lety byla kritika ideologií, notabene vedená z pozic kritiků kapitalismu či globalizace, záležitostí velmi úzkého okruhu „příznivců“, dnes před námi leží publikace, jejíž jednotliví příspěvatelé tuto kritiku promýšlejí v širších společensko-kulturních souvislostech. A co je nutno dodat: *Podzim postmodernismu* nezastírá ani polemické stanovisko k současnému ekonomickému uspořádání západního světa.

Samotný název publikace, odkazující k jednomu z klíčových textů 20. století, k Huizingově *Podzimu středověku*, je dle editora reakcí na současnou situaci: dnes „odchází určitý typ kulturně-společenské formy, který

ještě před nedávnem, doslova před historickým okamžikem, sám sebe s entuziasmem označoval jako postmoderna či postmodernismus“ (s. 10). Termínem postmodernismus zde je označován v širším slova smyslu kulturní model organizující celek společnosti. A jakkoli byl až dosud zatížen několikerými výklady, jeho přesnou definici žádný z autorů nepodává – stejně tak není důsledně rozlišováno mezi postmodernou a postmodernismem, což ovšem, zdá se, nepřináší žádné výrazné komplikace ani neohrožuje celý projekt nedorozuměním. K pojmu postmodernismu, anebo chceme-li postmoderního uměleckého díla, se ve svém příspěvku obecněji vyjadřuje Jiří Pechar. Upozorňuje, že pokud se „slovem ‚postmodernismus‘ označuje v literatuře často jen radikální eklekticismus mísící zpravidla stylové postupy vypracované původně modernistickou avantgardou, zdá se, že tento výraz natolik pozbyl jakéhokoli přesnějšího významu, že by bylo lépe se jeho užívání vyhnout“ (s. 51). O to spíš je ovšem žádoucí rozumět „postmodernismus“ z názvu titulu jako obecné kulturní a společenské tendenci, jejíž obsah rozhodně není převeditelný na poučky o mezalianci žánrů anebo konci velkých vyprávění. Naopak, postmodernismus je v jednotlivých textech *Podzimu* nahlížen v rozmanitých kontextech, je úběžníkem, jemuž se buď přibližujeme anebo vzdalujeme; a samozřejmě jej lze chápat jako historický moment, který může, či snad dokonce má být překonán.

Možnost překonání je pak vepsána do samotné struktury knihy. Tvoří ji čtyři části: 1. Prolamování kruhu postmodernismu; 2. Rozpory pozdního

kapitalismu; 3. Výzvy estetické moderny; 4. samostatný, závěrečný oddíl nazvaný Od utopie k perspektivě. Zatímco autoři prvních třech částí reagují na Hauserovu knihu *Cesty z postmodernismu*, poslední, čtvrtou hlavu tvoří Hauserův text, který především odpovídá na kritické poznámky jednotlivých diskuzních příspěvků a zároveň se pokouší ujasnit některé minulé autorovy úvahy. I z toho důvodu je možné *Podzim postmodernismu* chápat jako nedílnou součást Hauserových *Cest*. Knihu ale lze číst i samostatně, případné polemiky odkazující k předchozím Hauserovým textům jsou vždy náležitě uvedeny. A přesto, máme-li samotný námět knihy chápat procesuálně, co víc, chceme-li spolu s autory pozorovat historický moment „přechodu“, měli bychom být přítomni u každého kroku, jenž je v této věci podniknut, a *Podzim postmodernismu* číst jako reakci na teoretické problémy, jež vyvstaly s vydáním *Cest z postmodernismu*. S tím souvisí další důležitý moment, od něhož nelze odhlédnout: podtitulu *Teoretické výzvy současnosti* nestačí rozumět jako souhrnu výzev podaných v knize. Mnohé z textů, které tato kniha obsahuje, totiž čtenáře vyzývají, aby sám strategie překonání vyhledával a aplikoval, ať už coby vnímatel uměleckého díla, anebo jako angažovaný pozorovatel dění ve společnosti.

Výchozím bodem je totiž vždy kritika společnosti a jejích hodnot, kritika, která se nespokojí s analýzou uměleckých forem. „Postmoderní myšlení si vždy udržovalo určitou kritickou distanci vůči danému stavu společnosti a nikdy se nestalo přímočarou apologií *statu quo*“ (s. 227). Postmoderní autoři chtěli pomoci

dekonstrukce nebo diseminace imperiálních definic a diferencí dospět k solidarizující společnosti – hledali „cestu ven“ (s odkazem k § 309 Wittgensteinových *Filosofických zkoumáních*). Tato cesta ven je výchozím stavem postmoderního myšlení.

V souvislosti s „cestou ven“ se také otevírá prostor pro první polemický příspěvek. Václav Bělohradský ji – na rozdíl od Hausera – považuje za pouhou rétorickou figuru. Podle Bělohradského je cesta z postmodernismu cestou k „rekonstrukci subjektu pravdy“ (s. 24), tedy návratem k modernismu a přitakáním autoritářským nárokům. Hauser namítá, že pokud má být postmoderní společnost společností solidarizující, tak jak ji Bělohradský vnímá, je třeba se ptát jinak: „působí dnes postmodernismus jako emancipační kultura?“ (s. 234) Je stále ještě jeho požadavkem solidarita mezi jednotlivými částmi společnosti? Odpovíme-li záporně, pak bychom měli říci, že postmodernismus, tak jak jej popisuje Bělohradský, je věcí minulosti, stejně jako je věcí minulosti jeho kritický potenciál, což nakonec Hauser dokládá na skutečnosti, že politická nebo jiná moc může s úspěchem využívat zdánlivě subverzivních prostředků – a jako extrémní příklad zmiňuje fúzi postmodernismu a autoritářství v současném Rusku (s. 236).

Aby Hauser uchopil ústřední osvobozující dynamiku společnosti, hovoří o anarchické tradici založené již v dobách antiky. „Anarchická svoboda je pro Platóna a Aristotela překročením míry a antická demokracie měla podle nich jako svůj základ právě toto pojetí svobody“ (s. 239). „V dějinách anarchické politiky se

objevují nepokoje, bouře, povstání, které představují často jediný výron odporu proti daným formám útlaku“ (s. 241). Anarchická dynamika se v určitém, přechodném momentu upevňuje v novou svobodnou společnost – a tato chvíle musí být naplněna organizovanou činností, již Hauser ukazuje na Spartakově vojenském povstání. Analogickým anarchickým projektem bylo i postmoderní myšlení. V současné době jsme však svědky pozoruhodného obratu: původní inspirační zdroje postmoderních filozofů se podle Hausera v dnešní době propojily s ekonomickou a politickou mocí (s. 244), a v podstatě tak převrátily původní kulturní vklad. Vše je opačné, praví Hauser, a proto chceme-li dnes vzdorovat současné moci, musíme „usilovat o řád, systém, organizaci, zákon, linearitu [...]“ (s. 244). A opačně: „Narušovat poslední zbytky řádu a systému, přestupovat dávno vyhaslé normy, provádět transgresi vymazaných hranic a příkazů nebo ničit rozvrácenou státní strukturu je dnes výrazem konformismu, který sám sebe považuje za radikalismus. Je to konformní radikalismus, který ve svých stoupencích vyvolává pocit vzdoru, subverze, svobody, ale svými účinky vykonává to, co slouží vládnoucím formám moci“ (s. 245).

Jedním z přínosů *Podzimu postmodernismu* je právě toto důsledné udržení ideje emancipačního potenciálu v konfrontaci s pozicí Václava Bělohradského. Ten postmodernismus definuje jako „věk solidarity, kdy objektivita je jen fetiš, k němuž se přimykáme, abychom zdůvodnili odmítnutí solidarity s druhými“ (s. 29), a na Hauserem položenou otázku, jaká cesta vede z postmodernismu,

odpovídá: „Pokud definujeme postmodernost jako pól partikularismů a (nezodpovědné) relativizace metodických vědění přinášejících ‚alternativu‘ k systému, pak ať chceme jít jakýmkoli směrem, jdeme vždy na sever univerzalizmu a vědeckosti, do společnosti, v níž jediné, co je dobře zdůvodněno, je odepření solidarity s bližním a životem na planetě Zemi vůbec“ (s. 30). Stačí se ovšem seznámit s eseji Jaroslava Fialy nebo Olega Suši, v nichž je popisován aktuální nárůst sociální nestability a zesilování konfliktů, vnímat čím dál častěji skloňovaný termín „postfašismus“ maďarského filozofa Gaspara M. Tamáse, stačí si dokonce poslechnout Václava Bělohradského, jak sám hovoří o „závodu ke dnu“ – aby bylo zřejmé, že spojení postmoderní situace se solidaritou není dnes naprosto na místě. Po intervenci Michaela Hausera, který Bělohradskému odpověděl nejen v předkládané knize, ale i v diskuzním panelu zorganizovaném při příležitosti vydání *Podzimu* (záznam celého vystoupení je dostupný na YouTube pod názvem *Podzim postmodernismu*), je tento paradox nadále neudržitelný, protože již zcela neplodný. Proti argumentaci Václava Bělohradského se však nestaví pravda samotná, tedy jakýsi „sever univerzalizmu“, to, co se tu otevírá, je především prostor pro otázky.

Takovéto odmítnutí nových východisek ve sborníku vyvažují návrhy Jiřího Pechara, Petra Kužela a Jaroslava Fialy. Pechar s odkazem k poslední knize Jacquese Derridy píše o potřebě „mesianistického a emancipačního myšlení“ oproštěného „od všech determinovaných podob očekávaní“ (s. 58) a Hauser pak tuto „cestu“

koriguje (s. 274); Kužel upozorňuje na existenci reziduálních kulturních forem, „které nebyly postmodernismem dosud kolonizovány“ (s. 81); a konečně Fiala, jehož praktický závěr se mi jeví jako nejpodnětnější, jakkoli se kříží se zmíněným Derri-dovým apodiktem a možností vývoje promítá na levo-pravé politické spektrum: „Cílem levice by mělo být minimalizovat ztráty, hájit veřejné instituce a pokusit se zachránit kapitalismus před sebou samým. Hledání utopií by se souběžně mělo odehrávat v přítomnosti, v meziprostorech, kde je možné uskutečnit alespoň některé prvky ‚jiného světa‘“ (s. 117).

V českém kontextu pak zaujme i způsob, jakým Hauser popisuje funkci postmoderní kultury. S odkazem na Louise Althussera dovozuje její aktuálně probíhající ideologizaci; ideologická funkce postmodernismu posiluje úměrně k tomu, jak slábne funkce kulturní. Podle Hausera dochází ke specifické transformaci: zatímco modernismus vlivem historických souvislostí ztratil ve 20. století své dominantní postavení a jeho místo zaujal postmodernismus, dnes jsme svědky jiné proměny. Modernistická emancipační ideologie pokroku a účelu v postmodernismu zůstala a momentálně se rozpouští. S ní oslabuje i postmoderní kultura a znovu ji nahrazuje modernistická ideologie. „Situace přechodu vede k výměně pozic modernismu a postmodernismu. Postmodernismus přejímá ideologickou funkci, kterou měl modernismus, načež se oslabuje jeho kulturní postavení“ (s. 251).

Nabízí se otázka: byla-li postmoderní kultura aktem vzdoru proti

utuzeným kulturním vzorcům modernismu, projevil-li se tento transformační akt mimo jiné i ve sféře umění a byl-li s nikterak dlouhým odstupem identifikován s určitými typy uměleckého výrazu, jsme i dnes schopni vidět alespoň částečné posuny výrazu a proměnu uměleckých forem? Dokážeme i my podat tak zásadní interpretace, které později ovlivní kulturu jako celek?

Chceme-li zůstat v mezích vytyčených Hauserem, mohli bychom se soustředit na pojem latentní obsah. Ten, ač dosud neviditelný, je generován „za našimi zády v procesu štěpení vládnoucích struktur“ (s. 253) a jakkoli jej Hauser ztotožňuje s širšími společenskými procesy, není proti smyslu tohoto výkladu zúžit jeho smysl na fenomén uměleckého díla. Právě ono by mělo být rámem, v němž se latence manifestuje novými silokřivkami vývoje. Pojmenovávat tuto latenci v širších souvislostech podle mě znamená provést práci téže závažnosti, jakou Hauser sledává v procesu definice. Interpretace latentních obsahů, v textu studie pojmenovaná „dešifrace“, je základní angažovanou pozicí, v níž se najednou ruší proces hodnotové a kulturní nivelizace, charakteristické právě pro pozdní fázi postmodernismu.

Je ovšem zvláštní, když právě v publikaci typu *Podzimu postmodernismu* nenacházíme ani náznak pokusu tento teoretický aparát aplikovat na texty, jež vznikají právě v době pozdní postmoderny. Roman Kanda sice pojednává – jako už i při jiných příležitostech – o problematice tzv. angažovaného umění a znovu usiluje o stabilizaci pojmu radikálního

umění, svou stať nicméně opírá o klíčová díla literárního modernismu. To by snad mohlo odpovídat Hauserově tezi o nové fázi modernismu, daleko spíše tu však lze vytušit slepou skvrnu literární teorie. Kanda se vrací zpět k diskuzím o angažované literatuře a opakovaně tvrdí, že nepřinesla „žádný výrazný závěr, natož relevantní teoretické impulsy“ (s. 137). Vzhledem k tomu, v jakých podmínkách tato diskuze probíhala a jak ožehavé bylo její téma, vzhledem k nepřipravenosti širší veřejnosti diskutovat o angažovanosti v umění a zároveň nerezignovat na politický rozměr celé debaty, se takovému jejímu vyústění snad ani nemůžeme divit. Čemu se naopak ale divit lze, je jistý, třebaže funkční anachronismus, v rámci něhož Kanda svou stať „Umění na cestě z postmodernismu: angažované nebo radikální?“ opírá o texty Gombrowiczovy nebo Joycovy, případně o Ejzenštejnův *Křižník Potěmkin* a demonstruje na nich rozdíly mezi uměleckými díly, jež se vyčerpávají okamžitým „angažovaným“ zkonzumováním a které se naopak jakékoli definitivní interpretaci ze své podstaty vzpírají. Anebo jinými slovy: dnes již kanonizovaná avantgardní modernistická díla se neopírají „o stabilní pojmy, symboly anebo představy. Vzdorují [í] vznějšňující hodnotové fixaci ve jménu významového neklidu, interpretační otevřenosti, která aktivizuje recepci“ (s. 155).

Na takto postavené opozici, jakkoli ji Kanda změkčuje absencí interpunkčního znaménka v titulu své stati, se ukazuje jedna nepřilíš povzbudivá okolnost dnešního uvažování o literatuře. Není jí nic jiného než obava vykročit z rámce kánonu ověřených

literárních textů; jinak také odvaha vzdát se pro jednou těch literárních děl, jež jsou hodny teoretické explikace, a věnovat se takovým textům, jež z naší doby rostou a naši dobu se také snaží vyjádřit. Výsledky této „neaktuálnosti“ jsou pak zřetelné především v předkládané publikaci – zatímco sociologové a politologové analyzují problematiku ryze současnou, debata k problémům současné literatury musí být korigována ve prospěch textů, od jejichž vzniku nás dělí více než půl století. Síla takového anachronismu se pak ukáže ve chvíli, kdy to snad čekáme nejméně. V případě předkládané publikace je to poznámka Martina Škabrahy k Hauserově hledání „pravého života“: „nejlepším dokladem tohoto rysu Hauserova myšlení [...] je to, že cestu z postmodernismu hledá přes postavy z Máchovy poezie, myšlení Ladislava Klímy či příznačně osamělého Hrabalova Hantů. Chybí intersubjektivní rovina, místo toho čteme o romantických hledících do tváře nicoty. Když onen pohled ustojíme, můžeme se s Klímou radovat, až se v hlubině bezedné propasti rozzáří krása“ (s. 39). Nad tímto vtipným komentářem podvracejícím Hauserovu snahu o nové čtení Máchových či Klímových textů se nemohu nezeptat: je pozice současné literatury opravdu takwracet do literární historie? Jsou dnešní diskuze a spory vskutku tak plytké, že nezbyvá než je překrýt revidovanými východisky avantgardy?

I navzdory této nedostatečnosti je *Podzim postmodernismu* příspěvkem, který bychom neměli v diskuzi o stavu společnosti a její kultury brát na lehkou váhu. Výše zmíněná polemika mezi Hauserem a Bělohradským

je prvním předpokladem k tomu, sjednat si vůči postmodernismu odstup a spolu s autory jednotlivých studií pokládat otázky nad vývojem společnosti. Neméně inspirativní mohou být i úvahy o současných kulturních strategiích a o možnostech jejich překonání. Po přečtení některých příspěvků si nakonec dovolíme zpochybnit i mnohokrát opakovaný předpoklad zvláštního absorpčního potenciálu postmoderny. Opravdu platí, že je diskurz postmoderny schopen každý pokus o takové překonání učinit svou součástí?

Jakub Vaníček